

ARTIKKELI

<https://doi.org/10.33350/ka.108000>

Demokratiakansalaisuuden haasteet Theodor W. Adornon näkökulmasta – Mimesis, kansalaisen pelastus vai turmio?

Hanna-Maija Huhtala

Tässä tutkimusartikkelissa tarkastelen, miten Adornolle tärkeä käsite mimesis, joka liittyy jäljittelyyn, on hyödynnettävissä demokratiakansalaisuutta koskeviin kasvatust keskusteluihin. Adornon näkökulmassa mimesis parhaassa tapauksessa mahdollistaa yksilön kehittymisen omaksi itsenäiseksi ainutlaatuisiksi persoonakseen. Mimesiksen vahingollisessa muodossa yksilö kadottaa itsensä kollektiiviin. Tutkimusartikkeli on motivoitunut siitä huomiosta, että valtavirta demokratiakansalaiskasvatuksen ja -oppimisen teorioista korostaa rationaalista, tietoisuuteen ja yksilön autonomiaan perustuvaa toimijuutta. Tarkoitukseni ei ole kyseenalaistaa näiden ulottuvuuksien merkitystä demokratiakansalaisuuden rakentamisessa. Pikemminkin tavoitteeni on tuoda edellisten rinnalle näkökulma, joka tavoittaa demokratian vahvistamisen kannalta tärkeän inhimillisen olemuspuolen, jota aiemmat keskustelut eivät huomioi. Ehdottamani näkökulma, mimesis, huomioi ihmisen biologisena ympäristönsä kanssa syvällisesti vuorovaikutteisena olentona, jonka (tietoiset ja eietietoiset) oppimisprosessit ovat monisyisiä ja usein yhteenkietoutuneita. Artikkelissa subjekti nähdään aktiivisena toimijana ja mimeettisenä oppijana keskinäisriippuvuuksien suhteissa – niin hyvässä kuin pahassa. Mimesiksen käsite tarjoaa teoreettisia työkaluja demokratiakansalaisen kasvu- ja oppimispolun hahmottamiseen.

Johdanto

Luennollaan *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin* (2020 [1967])¹ Theodor W. Adorno varoittaa, että vaikkeivat edellytykset fasismille olisi olemassa poliittisesti, ovat ne olemassa yhteiskunnallisesti. Adornon lähes puoli vuosisataa sitten muotoilemat ajatukset ovat polttavan ajankohtaisia tänään oikeistopopulistien vankistaessa rivejään eri puolilla maailmaa. Kasvava eriarvoisuus, pandemiat, sekä ilmastonlämpenemisestä seuraavat moninaiset ongelmat muodostavat monimutkaisia, vaikeasti hallittavia ja hahmotettavia uhkia sekä yksilölle että demokratialle. Uhkien läsnäolo vaatii kansalaiselta jatkuvaa konfliktien sietämistä sekä pelon ja epävarmuuden tunteiden kohtaamista. Konfliktit ja vaikeiden tunteiden

¹ Ennen vuotta 2020 Adornon luento *Aspekte des neuen Rechts-radikalismus* on ollut saatavilla ainoastaan Österreichische Mediathekin julkaisemana äänitallenteena.

kohtaamiseen liittyvät haasteet osaltaan selittävät oikeistoradikalismien menestystarinaa, jossa äärioikeistopolitiikan suoraviivaiset vastaukset yhdistyvät lähitulevaisuuden yhteiskunnallisten katastrofien aavistamiseen, ”maailmanlopun fantasioihin”. (Adorno, 2020 [1967].) Adornon mukaan historian tärkein oppitunti on, että kylmyyteen perustuvaa yhteiskunnallista ilmapiiriä tulee pyrkiä ehkäisemään kaikin tavoin, sillä kylmyys luo potentiaalisen kasvualustan Auschwitzin kaltaisten tapahtumien toistumiselle.

Tässä tutkimusartikkelissa tarkastelen, miten Adornolle tärkeä käsite *mimesis*, joka liittyy jäljittelyyn, on hyödynnettävissä demokratiakansalaisuutta koskeviin kasvatustieteellisiin². Adornon näkökulmassa *mimesis* parhaassa tapauksessa mahdollistaa yksilön kehittymisen omaksi itsenäiseksi ainutlaatuisiksi persoonakseen. Mimesiksen vahingollisessa muodossa yksilö kadottaa itsensä kollektiiviin. Tutkimusartikkeli on motivoitunut siitä huomiosta, että demokratiakasvatuksen ja oppimisen teorioiden valtavirta korostaa rationaalista, tietoisuuteen ja yksilön autonomiaan perustuvaa toimijuutta (ks. esim. Ata 2019; Bohman & Rehg 1999; Harriger 2014; Owen 2020). Tarkoitukseni ei ole kyseenalaistaa näiden ulottuvuuksien merkitystä demokratiakansalaisuuden rakentamisessa ja vahvistamisessa. Pikemminkin tavoitteeni on tuoda edellisten rinnalle näkökulma, joka tavoittaa demokratian vahvistamisen kannalta tärkeän inhimillisen olemuspuolen, jota aiemmat keskustelut eivät huomioi. Ehdottamani näkökulma, *mimesis*, huomioi ihmisen biologisena ympäristönsä kanssa syvästi vuorovaikutteisena olentona, jonka (tietoiset ja ei-tietoiset) oppimisprosessit ovat monisyisiä ja usein yhteenkietoutuneita. Näkökulma on myös yhteensopiva ihmistä koskevan empiirisen nykytutkimustiedon kanssa, joka kyseenalaistaa valtavirtateorioiden näkemyksen rationaalisesta (puhtaasti järkipäisesti päätöksiään tekevistä), autonomisesta suvereenista oppijasta ja kansalaisesta. Tässä artikkelissa subjekti nähdään aktiivisena toimijana ja mimeettisenä oppijana keskinäisriippuvuuksien suhteissa – niin hyvässä kuin pahassa. En pitäydy tutkimusartikkelissa pelkästään Adornon *mimesis*-tulkinnassa, vaan hyödynnän myös muita demokratiakansalaisuuden näkökulmasta relevantteja *mimesis*-keskusteluja.

Tutkimusartikkelin ensimmäisessä luvussa esittelen lyhyesti *mimesiksen* käsitteen. *Mimesis* luvun jälkeen tarkastelen Adornon pessimististä yhteiskuntanäkemyksestä suhteuttaen sitä samalla oman aikamme yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Adornon (ja Max Horkheimerin) yhteiskuntakritiikin läpikäyminen on tärkeää myös Adornon *mimesis*-käsitteen ymmärtämiseksi. Tutkimusartikkelin toisessa osassa pureudun *mimesiksen* teoriaan. Kuvaan ensin ihmisen mimeettistä olemuspuolta lapsuudessa, jonka jälkeen etenen Adornon *mimesis*-teoriaan. Tavoitteeni ei ole niinkään seikkaperäinen esitys Adornon teoriasta, vaan pikemminkin tarkastella sitä, miten Adornon filosofia ja erityisesti *mimesis*-käsite voisi osaltaan inspiroida demokratiakansalaisuuskeskustelua. Kuten tiedämme, demokraattinen mielenlaatu ei ole synnynnäinen ominaisuus, vaan vaatii oppimista ja kasvatuksellista interventiota. *Mimesiksen* käsite tarjoaa teoreettisia työkaluja tämän kasvu- ja oppimispolun hahmottamiseen.

Mimesis

Esittelen seuraavaksi *mimesis*-käsitteen eri ulottuvuuksia ja etymologista taustaa. *Mimesis* on laaja käsite, joka tunnetaan parhaiten yhteyksistään taiteeseen. Myös Adornon *mimesis*-

2 Kansainvälisessä keskustelussa Adornon filosofiaa kasvatuksen näkökulmasta ovat tarkastelleet ansiokkaasti Krassimir Stojanov (2012) ja Ilan Gur-Ze'ev (2010).

teoria korostaa esteettisyyttä ja aistimellisuutta. Länsimaisessa filosofiassa mimesiksen juuret paikantuvat antiikkiin, jossa se oli keskeisessä roolissa niin Platonin kuin Aristoteleenkin ajattelussa. Mimesis-termi tulee antiikin kreikan sanoista Μίμησις 'jäljittely', μίμος 'jäljittelijä'. Platon katsoi mimesiksen olevan ihmisyyden ehto, "condition humana", joka mahdollistaa ihmisen kasvatuksen. (Wulf 2002, 56.) Koska ihminen on luonnostaan jäljittelyyn taipuvainen olento, epätoivottavat jäljittelyn kohteet tulee Platonin mukaan rajata kasvatuksen ulkopuolelle. Näin ihminen kasvaa hyvien esimerkkien kautta toivottuun suuntaan. Aristoteles jakaa Platonin näkemyksen mimesiksen tärkeydestä ja sen kasvatuksellisesti painoarvosta, mutta on eri mieltä kasvatettavan kasvatustodellisuuden jäsentämisestä. Epäsuotuisiakaan samaistumisen kohteita ei tule Aristoteleen mukaan sulkea kasvatuksesta, sillä niiden kohtaaminen hallitusti kasvatuksen piirissä opettaa kasvavaa välttämään niitä myöhemmässä elämässään. Aristoteleelle mimesis on ennen kaikkea muodonmuutosta, joka tähtää edistykseen. Edistyksen mahdollistamiseksi kasvatustodellisuus tulee pitää monipuolisena. (Wulf 2008, 58.) Mimesis ulottuu taiteiden ja filosofian lisäksi ihmisen tarkastelemiseen fysiologisista, psykologisista ja historiallisista näkökulmista (Mikkonen & Salminen 2017). Edellä mainittujen lisäksi mm. uusmediaa, tekoälytutkimusta, uusnatsismia, väkivallan eskaloitumista yhteiskunnassa, sosialisatiota sekä kasvi- ja eläinkunnan evolutiivista jäljittelykäyttäytymistä on tarkasteltu mimesiksen näkökulmasta (Lawtoo 2020; 2021; Wulf 2002; Girard 2004).

Nidesh Lawtoon (2013, 2; 2019, 722) mukaan mimesis-keskustelut jäsenyivät kahteen päähaaraan: taiteesta tuttuun realismiin sekä poikkitieteelliseen, monimuotoiseen "liukkaaseen" ilmiöön, jota Lawtoo kutsuu *Homo Mimeticus* -lähestymistavaksi. Tunnetuimpia realismin mukaisia mimesis-tarkasteluja lienee Erich Auerbachin klassikkoteos *Mimesis* vuodelta 1946. Realismin tulkintatavassa mimesis on todellisuuden jäljittelyä, kopioiden tuottamista maailmasta. Mimeettinen kopio on kuin peilikuva, joka toistaa todellisuutta olematta laadullisesti samankaltaista (objekti verrattuna objektin heijastus peilikuvassa). Jälkimmäisessä *Homo Mimeticus* -lähestymistavassa ihminen ymmärretään perustavasti mimeettisenä olentona. Sijoitan Adornon mimesis-tulkinnan tähän perinteeseen, jossa mimesiksen ei ajatella toistavan todellisuutta kopiona, vaan se viittaa materialisoituneeseen tai keholliseen, aktiiviseen toimijaan tai toimintaan. Kuten edellä mainitsin, Adornolle mimesis mahdollistaa sekä yksilön kehittymisen omaksi itsenäiseksi ainutlaatuisiksi persoonakseen, että oman itsensä kadottamisen kollektiiviin. Samassa perinteessä Christoph Wulf (2002; ks. myös Wulf 2006) on tarkastellut rituaalien merkitystä institutionaalisen kasvatuksen piirissä mimesiksen näkökulmasta. *Homo Mimeticus* huomioi ihmisen tietoisena, alitajuisena sekä kehollisena olentona: osa mimesiksestä on tietoista, osa alitajuisia ja siten ei-vapaaehtoisia. Emotionaalisesti intensiiviset toiminnot, kuten nauru, rakkaus ja väkivalta ovat osaltaan mimeettisiä ilmiöitä. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 152; Lawtoo 2011). Olenaista on, että yksilö nähdään suhteisena oliona, jonka moninaiset vuorovaikutusprosessit ympäristön kanssa ovat usein vahvasti mimeettisiä.

Valistuksen myytti

Lähden seuraavassa tarkastelussa liikkeelle Adornon valistuksen projektia koskevista ajatuksista. Adornon valistuskritiikin avaaminen on välttämätöntä adornolaisen vaihtoehdon, mimesiksen, ymmärtämiselle. Pidättäytyminen vaihtoehtojen tarjoamisesta kritiikin koh-

teelle, on Adornon tärkeä filosofinen sitoumus.³ Adornon filosofiasta ammentaminen edellyttää siis hänen filosofisen maastonsa laaja-alaista kartoittamista. Näiden ajatusten motiivina tarkastelen seuraavaksi Adornon ja Horkheimerin yhteisteosta *Valistuksen Dialektiikka: Filosofisia sirpaleita* (2002 [1944]), ja erityisesti sen ensimmäistä lukua ”Valistuksen käsite”. Teoksessa kirjoittajat tarkastelevat ihmiskunnan kehitystä sivilisaation alkuhämmäristä valistusaikaan (2002 [1944]).

”Ihmisten osana on aina ollut valita alistuako luonnon valtaan vai alistaako luonto valtaansa” (Adorno & Horkheimer 2008 [1944], 55). Edellä olevasta sitaatista käy ilmi Frankfurtin koulukunnan kriittisen teorian kantava teesi, eli se, että sivilisaation alkuhämmäristä ihmisen oli omaa vapauttaan edistääkseen kukistettava arvaamattomat luonnonvoimat. Adornon ja Horkheimerin mukaan ihmisen luonnosta vapautumispyrkimykseen kytkeytyy kiinteästi välineellinen järjenkäyttö, sekä oletus tiedosta valtana (Adorno & Horkheimer 2002 [1944]). Kriittiset teoreetikot esittävät, että valistuksen eräs päävirheistä oli oletus luonnon täydellisestä tunnistamisesta: valistuksen ihmiseltä jäi huomaamatta, että hänen suunnatessa katseensa luontoon instrumentaalisen järjen linssien läpi, näkee hän luonnosta ainoastaan puolet, jotka ovat hänen hyödynnettävissään. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 1–2, 6, 45). Adornon ja Horkheimerin näkökannassa luonto (mukaan lukien luonto ihmisessä) sisältää kuitenkin myös jotakin *ei-identtistä*, joka on instrumentaalisen järjen ja ylipäättään kielellisen ymmärryksen ulottumattomissa. Saamamme tieto kohteesta ei ole yksi yhteen kohteen kanssa. Virheoletus luonnon täydellisestä tunnistamisesta sekä ajatus tiedosta valtana muotoutui ihmisen luontosuhteen ytimeksi ja alkoi lopulta määrittämään inhimillisen ajattelun jokaista ulottuvuutta välineellisen suhtautumisen muodossa. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 1–2.) Adornon ja Horkheimerin mukaan instrumentaalisuuden ylikorostuminen kaventaa inhimillistä kokemusmaailmaa perustavanlaatuisesti ja koskettaa siten koko ihmisenä olemisen problematiikkaa.

Adornon ja Horkheimerin mukaan inhimillisen tiedon perimmäinen pyrkimys on vapauttaa ihminen tuntemattoman pelosta (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 77). Kun pelkoa aiheuttavan kohteen ottaa valtaansa, tämä lajiselviytymiseen kytkeytyvä tunne hälvenee. Valistus – erityisesti sen rationalismi ja empirismi – pyrki palauttamaan kaiken tuntemattoman takaisin jo ennalta tiedettyyn (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 1–4). Tuntematon haluttiin selittää pois palauttamalla se johonkin tuttuun. Ensimmäiset palauttamisen keinot olivat formalisointi, kvantifiointi sekä oletus tieteellisen tiedon objektiivisuudesta. Adornon ja Horkheimerin mukaan ilmiöiden laadulliset erot häivyttiin näin yhtenäiseen formaaliuden kaavaan. Myyttisestä ajattelusta, jonka kautta ihminen oli aiemmin hahmottanut paikkaansa maailmassa, haluttiin irrationaalisena ajattelumuotona eroon. Adorno ja Horkheimer esittävät, että tämä valistuksen pyrkimys asettaa valistus ja myytti toistensa vastakohtikseen on virheellinen: Myös myytti on tiedonmuoto, joka kaiken muun inhimillisen tiedon tavoin pyrkii pelon hälventämiseen. Valistus ja myytti eivät ole toistensa vastakohtia, vaan niille on yhteistä tavoite luonnon ja siihen sisältyvien ihmiselle ulkoisten voimien ymmärtämisestä ja alistamisesta. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 18–20, 29, 70.)

Edellisen näkökohdan lisäksi valistuksen usko järjen kaikkivoipaisuuteen edustaa itsessään myyttistä ajattelua (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], xviii). Adorno ja Horkheimer

3 Adorno näki, ettei vaihtoehdon tarjoaminen pysty ponnistamaan tarpeeksi etäälle lähtökohdasta, josta myös kritisoitava kohde syntyi, vaan vaihtoehto muotoutuu aina samojen materiaalistien ja henkisten mahdollisuusehtojen kautta. Tästä johtuen täsmälliset ennalta määritellyt muotoilut olisivat vain variantteja alkuperäisestä ongelmasta.

esittävät olennaisen eron myytin ja valistuksen rationaalisen tiedon välillä olevan siinä, ettei myytti pyri viittausskohteensa täydelliseen alistamiseen. Toisin kuin rationaalisen valistuksen tieto, jossa korostuu ajatus tiedon toistettavuudesta ja objektiivisuusideaalista, myytti on subjektiivista tietoa, joka jättää viittausskohteensa osin määrittelemättömäksi. Esimerkiksi magiikassa, joka on Adornon ja Horkheimerin mukaan myyttisen ajattelun ja mimeksin muoto, ihminen pyrkii rituaalien kautta luomaan ennustettavuutta luonnonjärjestykseen. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 1–7; Verdeja 2009, 497). Myytissä pelko tuntemattomasta lieviytyy, kun ihminen samaistuu luontoon ja kokee tulevansa osaksi sitä. Samaistumisessa ikään kuin asetutaan avoimeksi toiselle tai toiseudelle pyrkimällä tekemään itsestä toisen kaltainen, kuitenkin kadottamatta itseä. Valistus taas tähtää etäännyttämisen kautta hallintaan: Kun laadut muunnetaan yleisiksi kaavoiksi tai ideaaleiksi ykseyksiksi, etäisyys tarkasteltavaan kohteeseen abstraktiotason kautta kasvaa (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 4–9).⁴ Se mikä on vierasta, etäännytetään itsestä ja taltutetaan kategorisoimalla jo tiedetyksi. Pohjimmiltaan sekä myytti että valistus kytkeytyvät ihmisen itesäilytysviettiin, jonka tarkoituksena on turvata elämän jatkuminen. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 8; Verdeja 2009, 496.) Myyttisen ajattelun kautta ihmisen suhde maailmaan oli kuitenkin moninaisempi (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 1, 7, 133–134, 148–149).

Kylmyys yhteiskunnallisena ilmapiirinä

Kuten edellä esitän, Adornon ja Horkheimerin analyysin mukaan pyrkimys luonnon alistamiseen johti instrumentaalisen järjenkäytön ylikorostumiseen. Instrumentaalinen järjenkäyttö laajeni asteittain luonnonvarojen hyödyntämisestä välineelliseksi suhtautumiseksi kanssaihmiin sisäistyen lopulta myös ihmisen suhteeksi itseensä. Kysymys on Adornolle ensisijaisesti yhteiskunnallinen, mutta hän tarkasteli samaistumisen ja kylmyyden suhdetta myös psykologisesta näkökulmasta: ”Ihmiset, joilta puuttuu täysin kyky samaistua, ovat epäilemättä psykologinen edellytys Auschwitzille” (Adorno 1995, 243).

Adorno esittää radiopuheessaan *Kasvatus Auschwitzin jälkeen* (Adorno 1995, 237–238), että samaistumiseen kykenemättömät ihmiset ovat sisäisesti kylmiä ja suhtautuvat välinpitämättömästi suurimpaan osaan ihmisiä. Kun toiseen suhtautuu instrumentaalisesti, ei toisen osaan samaistua. Kanssaihmissen kärsimys jää näin etäiseksi, eikä se kosketa tunnetasolla. Kylmyyttä vastaan rakkaus olisi tehokkain ase, mutta asian tekee hankalaksi Adornon mukaan se, että ihmiset, jotka eniten tarvitsisivat – myös yhteisen edun kannalta – rakkautta, ovat kykenemättömiä rakastamaan ja siksi eivät ole kovin rakastettavia itse (Adorno 1995, 238). Koska yhteiskunnallisen ilmapiirin rakentaminen rakkaudelle ei ole Adornon mukaan realistinen vaihtoehto, näkee hän jäljelle jäävän taistelun yhteiskunnallista kylmyyden ilmapiiriä vastaan. Hänen mukaansa on opittava kylmyyden mekanismit: ne on tunnistettava ja osoitettava ihmisille, jotta he eivät sortuisi barbariaan silloinkaan, kun yhteiskunnalliset impulssit sen mahdollistaisivat tai jopa siihen yllyttäisivät. (Adorno 1995, 226–239.)

Luennollaan *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin* (2020 [1967]) Adorno varoittaa, että vaikkeivat edellytykset fasismille olisi olemassa välittömän poliittisesti, ovat ne olemassa yhteiskunnallisesti. Adornon puoli vuosisataa sitten esittämät ajatukset oikeistoradikalismista ovat edelleen hyvin ajankohtaisia. Tutkimus (Freedom House 2017; V-Dem

4 Veli-Matti Väri (2004, 40) esittää paikoin lähelle Adornon näkökantoja tulevaa tieteen kritiikkiä Merleau-Pontyn näkökulmasta.

2019, 19–21; ks. myös V-Dem 2018) ja arkikokemus vahvistavat vastakkainasettelun ja populismin lisääntyneen läntisissä demokratioissa. Demokratian tila on heikentynyt viime vuosina myös maissa, jotka ovat perinteisesti olleet vahvoja demokratian mallimaita (Freedom House 2020; V-dem 2020). Miten sitten on mahdollista, että autoritaarisuutta ihannoiva äärioikeisto ei kerta toisensa jälkeen ainoastaan selviydy, vaan myös menestyy demokratian puitteissa? Adornon mukaan menestyksen mahdollistaa irrationaalista aatetta ja rationaalisia keinoja taitavasti yhdistelevä taktiikka, jossa hengeltään antidemokraattinen liike vetoaa aitoon demokratiaan syyttäen toisia osapuolia demokratiavastaisuudesta (Adorno 2020 [1967]). Pohjimmiltaan oikeistoradikalismiin nousu on seurausta kapitalismin sisäistä ristiriidoista, jotka ilmenevät pääoman keskittymistendenssinä sekä porvariston kurjistumisena (Adorno 2020 [1967]). Adornon näkökannassa hyvin toimeen tuleva porvaristo huolestuu yhteiskunnallisen murroksen myötä asemansa mahdollisesta pysyvästä heikentymisestä. Pelko tarpeettomaksi jäämisestä lähitulevaisuudessa tekee yksilön vastaanottavaksi äärioikeiston propagandalle. Talouden ja yhteiskunnallisen radikalisoitumisen välillä on Adornon mukaan rakenteellinen yhteys, joka ei kuitenkaan ole yksiselitteinen. (Adorno 2020 [1967].)

Edellisessä luvussa kuvasin, miten Adornolle länsimaisen valistuksen projekti on ensisijaisesti epäonnistunut. Adornon pessimistinen arvio ei tarkoittanut, etteikö hän olisi ollut perillä valistuksen tuomista tärkeistä hyödyistä, kuten esimerkiksi kohonneesta elintasosta, tehokkaammasta terveydenhuollosta tai pidemmästä eliniän odotteesta (Cook 2001, 41; Adorno & Horkheimer 2002 [1944], xvii–xviii). Valistuksen kehittyneellä yhteiskunnalla oli kuitenkin nurja kääntöpuolensa: valistuksen yhteiskunnan henkinen ilmapiiri hokkasi kylmyyttä, jolta yksilön sisäinen maailma ei voinut eristäytyä. Adornon ja Horkheimerin mukaan kehitys ja eriytynyt työnjako mahdollistivat tehokkaasti toimivan yhteiskunnan, mutta samalla yhteiskunta oli yksilölle näköalaton. Yksilön suorittaessa omaa kapeaa siivuaan työnjaossa, työn kokonaismerkitys jää hahmottomatta. Adornon ja Horkheimerin näkökannassa eriytynyt työnjako yhdessä valistuksen turmelevan massakulttuurin kanssa hämärtävät yksilön kokonaisvaltaista suhdetta ympäröivään maailmaan, jonka seurauksena kokemus omasta merkityksellisyydestä jää ohueksi (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], xvii, 25–29, 148–149).⁵ Valistuksen yhteiskunta ei siis vastaa yksilön henkisiin tarpeisiin, mutta silti yksilön on sopeuduttava ympäröivään yhteiskuntaan (Adorno 2004 [1966], 92–93; Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 149).⁶ Aunesluoma esittää, että Adornon mukaan yhteiskunta on menettänyt sielunsa ja jäljelle on jäänyt hengeltään tyhjä, mutta infrastruktuuriltaan tehokkaasti toimiva järjestelmä (Aunesluoma 2020). Koska kylmyyttä ja hengettömyyttä on vaikea kestää, ihmiset pyrkivät kokemuksiin, jotka tuovat heille tarkoitusta ja merkitystä. Oikeistoradikalismi on pyrkimystä puhalttaa henki takaisin yhteiskuntaan. Hen-

5 Adornon valistuksen analyysiin kytkeytyy olennaisesti massakulttuurin kritiikki. Tiivistetysti kyse on siitä, että Adornon mukaan myös kulttuurista on tullut ihmisen hyvinvointia uhkaava tekijä. Adorno esittää markkinavoimien tuottavan ihmiselle keinotekoisia tarpeita, joiden tyydyttäminen perustuu jatkuvaan kulutukseen. Ks. esim. (Adorno & Horkheimer (2002 [1944]), 94–136).

6 Adornon mukaan tällainen epäsuhtainen sopeutuminen johtaa väärään tietoisuuteen. Väärän tietoisuuden käsitettä ei ole mahdollista käsitellä tämän tutkimusartikkelin puitteissa, mutta kiteytettynä käsitteen taustalla on marxilainen ajatus työstä ihmisen ja luonnon välisenä aineenvaihduntana, sekä hegeliläinen käsitys hengestä ihmisen ja kulttuurin / yhteiskunnan dialektisena välittävänä voimana. Instrumentaalisen järjen ylikorostumisen myötä dialektinen liike on jähmettynyt ja kulttuuri tyhjentyneenä hengestä. Kulttuuri on muotoutunut kalkyloiduksi massakulttuuriksi, joka ei enää haasta yksilön maailmasuhdetta. Näin ihmisen sopeutuminen instrumentaalisen järjen aikaan saamaan ulkoiseen todellisuuteen saa aikaan väärää tietoisuuden.

gen ollessa irrationaalinen ongelmallista on, että järjestelmä on valjastettavissa kyseenalaiseen tarkoituksiin. (Aunesluoma 2020.)

Suhteutettaessa Adornon analyysia nykypäivään, voidaan todeta kasvavien tuloerojen olevan läsnä myös nyky-yhteiskunnissa. Globalisaatio ja teknologiakehitys ovat entisestään vauhdittaneet suuri- ja pienituloisten loittonemista toisistaan (ks. esim. Jaumote, Lall & Pageorgiou, 2008; Katz & Goldin 2009; Berg & Ostry 2011; Ostry, Berg & Tsangarides, 2014; Dabla-Norris et al. 2015). Kehityssuunta on sama myös Suomessa, jossa tuloerot ovat aiemmin olleet maltillisia (ks. Mattila 2020). Edelleen tuotaessa Adornon analyysia nykypäivään, voidaan ajatella huolestuvaa porvaristoa vastaavan keskiluokan,⁷ jonka uhkakuviassa globalisaatio ja digitalisoitumiseen liittyvä yhteiskunnallinen murros vaarantavat työpaikkoja (Aunesluoma 2020). Vaikka Adornon aikaisen yhteiskunnan ja nyky-yhteiskunnan yhteiskunnalliset tekijät eivät ole yksi yhteen, Adornon esiintuomia oikeistoradikalismiin liittyviä yhtäläisyyksiä näyttää löytyvän molemmista.

Adornon mukaan yhteiskunnan murroksissa ja taitekohdissa menneisyyden työstämättömät tunteet, kuten pelko tai traumat saavat mahdollisuuden nousta pintaan.⁸ Pelon vaikutukset ovat moninaiset, sillä pelko muun muassa vääristää ja vinouttaa havaintokykyä, heikentää päätöksentekokykyä, sekä vahvistaa pyrkimystä sulkeutuneisuuteen (Thórisdóttir & Jost 2011, 790; Jameson, Hinson, & Whitney, 2004; Mogg ym. 1990; Easterbrook, 1959; Chajut & Algom, 2003). Pelko on siis toimintaa fasilitoiva tunne, joka tekee yksilön alttiiksi poliittiselle ja psykologiselle manipuloinnille. Demokratiaa koskevissa kansalaiskasvatuksen ja oppimisen teorioissa tulisikin huomioida tunteiden rooli ajattelu- ja toimintaprosesseissamme. Huolimatta tunteiden subjektiivisesta ”tunnusta”, monet tunnereaktioista ovat ylisubjektiivisiä (ne tarttuvat mimeettisesti yksilöstä toiseen) sekä ylisukupolvisia (ks. esim. Debiec & Sullivan 2014; Costa, Yetter & DeSomer 2018). Tunteet vaikuttavat toimintaamme ja päätöksentekoomme silloinkin, kun kuvittelemme toimivamme ”puhtaan” järkiperusteisesti (Cohen 2005; Damasio 1994; Kahneman 2003; 1994). Mikäli tunteiden episteemistä ja mimeettistä roolia ei tunnisteta, eivät demokratiakansalaisuuskasvatusta ja populismia koskevat teoretisoinnit voi olla menestyksekkäitä, sillä ne eivät tavoita tutkimuskohteen todellista luonnetta.⁹

Mimesis ja demokraattinen mielenlaatu

Koska tässä tutkimusartikkelissa keskiössä on demokraattisen mielenlaadun oppimisen tarkasteleminen, hahmotan seuraavaksi tämän ilmiön oppimispolkua varhaislapsuudessa, jossa ihmisen mimeettiset ulottuvuudet tulevat esiin selkeimmin. Seuraavassa tarkastelussa hyödynnän myös muita kuin Adornon mimesis-tulkintaa.

Adorno painottaa varhaislapsuuden merkitystä ihmiselämässä. Adornon mukaan varhaislapsuudessa luodaan pohja moraalille ja autonomialle. Koska ihminen on läpikotaisin mimeettinen olento, moraalista autonomiaa tarvitaan, jotta yksilö ei sortuisi barbariaan silloinkaan, kun yhteiskunnalliset impulssit sen mahdollistaisivat tai jopa siihen yllyttäisivät.

7 Barbara Ehrenreichin jo klassikon aseman saavuttanut teos *Fear of Falling* (1989) on kuvaus keskiluokan ahdingosta Yhdysvalloissa, jossa tuloerojen kasvu ja keskiluokan aseman murentuminen näkyi kärjistyneesti.

8 Esimerkiksi äärioikeistolaista ideologiaa ajavan ”kansallisdemokraattisen” puolueen nousu 1960-luvun lopun Saksassa resonoi Adornon mukaan erityisesti vuoden 1945 paikkeilla fasismin romahduksen kokeneiden nuorten joukossa (Adorno 2020 [1967]).

9 Tunteiden episteemisestä roolista katso esimerkiksi Scheffler (1991) ja Prinz (2009).

Adorno asettaa autonomian ennakkoehdoksi varhaislapsuudessa tapahtuvan ulkoisen auktoriteetin sisäistämisen. Ulkoisen auktoriteetin sisäistäminen niveltyy sisäiseksi autonomiaksi, kunhan lapsen aineellisista ja psykologista tarpeista pidetään huolta. (Adorno & Becker 1983, 106–107; Adorno & Becker 1970, 147–148; Huhtala 2018, 132). Mimesiksen näkökulmasta tämä tarkoittaa ulkoisen rakenteen asettumista yksilön sisäiseksi rakenteeksi siten, että yksilössä tapahtuu merkittävä laadullinen muutos. Yksilön sisäinen rakenne adaptoituu ulkoisen rakenteen kaltaiseksi menettämättä itseään. Freudin teoriasta ammentuen Adorno esittää, että auktoriteetin onnistunut identifikaatio ja sisäistäminen lapsuudessa on välttämätön edellytys autonomialle. Mimesis, joka perustuu jäljittelyyn, hieman paradoksaalisesti mahdollistaa yksilön kehittymisen omaksi itsenäiseksi ainutlaatuiseksi persoonakseen.

Lapsi tulee elämään esikielellisenä aistivana olentona, eikä vielä hahmota missä itsen ja toiseuden rajat kohtaavat, vaan ne sulautuvat lapsen mielessä toisiinsa. (Wulf 2008, 64–65; Värrä 2004, 31). Lapsi kohtaa tässä vaiheessa maailman ensisijaisesti kehollisesti kokien. Riippuen siitä miten hänen tarpeensa tulevat tyydytetyksi, lapsen kokemusta värittää joko mielihyvä tai -paha. Tässä varhaisessa aistimuksellisuuteen perustuvassa maailmasuhteessa rakentuvat Adornon mukaan yksilön elämän kannalta merkittävät psykologiset valmiudet. Varhaislapsuuden mimeettinen prosessi suuntautuu lasta ympäröiviin ihmisiin, ja mimesiksen kautta lapsi luo suhdettaan toisiin ihmisiin (Wulf 2008, 56; Lawtoo 2013, 17–18). Varhaislapsuudessa lapsi tekeytyy häntä hoivaavaan ihmisen kaltaiseksi esimerkiksi vastamalla hymyllä hoivaajan hymyyn, vaikka kyse ei olisi vielä ”aidosta” hymystä.¹⁰ Lapsi saa myös omalla toiminnallaan aikaan reaktioita aikuisissa. Näissä varhaisissa vuorovaikutusprosesseissa lapsi oppii tunteita, kehittyy kielelliseksi olennoiksi sekä harjoittaa motorisia taitojaan. (Wulf 2008, 56; Lawtoo 2013, 17).

Varhaislapsuuden ja psykologisten valmiuksien korostamisen on katsottu tarkoittavan lasten kasvattamista empaattisuuteen ja kykyyn vastustaa ulkoisia normeja (mukaan lukien moraalisia normeja) (Adorno & Becker 1983, 104; 1970, 142; Kotkavirta 1999, 158; Huhtala 2018). Koska mimesiksessä on kyse minän ja toisen (objektin) suhteesta, on sen avulla mahdollista kultivoida empaattista suhteutumista toiseen. Myötätunto yksinään ei kuitenkaan Adornon mukaan ole riittävää, sillä ”myötätunnon idea ei sisällä mitään muuttuvista olosuhteista, josta se kumpuaa, vaan sen sijaan [...] nämä olosuhteet ovat imeytyneet moraaliopiksi ja tulkittu sen tärkeimmäksi perustaksi” (Adorno 2000 [1963], 173). Adornon ajatus on, että koska myötätuntonne usein kumpuaa toisen kohtaamista epäoikeudenmukaisista olosuhteista, voi myötätunnon ankuroiminen sosiaalisten suhteiden lähtökohdaksi estää oikeudenmukaisempien kehityskulkujen toteutumista (ks. myös Freyhagen 2013, 131). Samassa hengessä Vaahtera (2020) huomauttaa, että empatia on ongelmallista, koska se voi suuntautua niitä kohtaan, jotka eivät sitä välttämättä ansaitsisi. Myös tällöin se voi jarruttaa muutosta parempaan tulevaisuuteen.

Adornolle subjekti on *Homo Mimeticus*, eli perin pohjin mimeettinen olento –hyvässä ja pahassa. Adornon ja Horkheimerin negatiivinen mimesis-käsitys ja sen realisoituminen käy ilmi *Valistuksen Dialektiikassa* (erityisesti sen ensimmäisen luvun alaluvuissa ”Valistuksen konsepti” ja ”Antisemitismi”), jossa kirjoittajat kuvaavat, kuinka valistuksen haitalliset kehityskulut tukahduttivat ihmisen luontaisen orgaanisen mimesiksen.

Orgaaninen mimesis merkitsi kohteeseen samaistuvuutta yhteenkuuluvuuden tai sukulaisuuden hengessä. Samalla siihen sisältyi tiettyä hallitsemattomuutta ja luovuutta. Valis-

10 Katso myös Värrä (2004, 98–99).

tuksen rationaalistettu mimesis taas rakentuu Adornon ja Horkheimerin mukaan valtaan ja kasvavaan etäisyyteen mimesiksen kohteesta. He kutsuvat jälkimmäistä dramaattisesti ”kuoleman mimesikseksi”. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 14, 19, 44–45). Esimerkkejä orgaanisen mimesiksen tukahduttavista kehityskuluista ovat uskontojen asettamat epäjumalkuvien kiellot, sekä kasvatus, jonka tavoite on ”parantaa lapset lapsellisuudesta”. Adornon ja Horkheimerin näkökannassa tällainen (ylirationaalistetun valistusyhteiskunnan) kasvatus valmistaa yksilöä työn vaatimaan objektiivivaan käyttäytymiseen ja estää ”vielä kerran” subjektia luomasta virtaavaa mimeettistä suhdetta ympäröivään luontoon. Valistuksen haitallisten yhteiskunnallisten tendenssien seurauksena yksilö esineellistyy ja samalla jotain olennaista hänen olemuspuolestaan katoaa. Adorno ja Horkheimer esittävät, että kehollinen orgaaninen samaistuminen luontoon korvautui rationaalisella instrumentaalisella ajattelulla, jossa laadulliset erot katoavat samankaltaisuuden alle. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 149–150.)

Orgaanisen mimesiksen ominaisuudet eivät kuitenkaan täysin kadonneet subjektista valistuksen myötä. Yhteys näihin ominaisuuksiin piilee tietyissä eleissä ja käyttäytymismuodoissa, jotka ovat Adornon ja Horkheimerin mukaan kategorisoitu valistuksen yhteiskunnassa tabuiksi. Järkeistetyssä ympäristössään subjekti kohtaa mimeettiset ominaisuutensa eristettyinä ja häpeällisinä jääminä. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 149–150). Se, mikä valistuksessa torjutaan vieraana, onkin yksilölle aivan liian tuttua. Orgaanisen mimesiksen jäljet piileskelevät sivilisaation lähes tukahduttamissa toisen kohtaamisen kytkeytyvissä välittömyyden eleissä, kuten kosketuksessa, käpertymisessä, maanittelussa ja rauhoittamisessa. Adorno ja Horkheimer esittävät, että orgaanisen mimesiksen liittyvät eleet tulevat torjutuksi, koska niihin kytkeytyvät tunneimpulssit ovat valistuksen yhteiskunnassa auttamattomasti vanhanaikaisia. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 149.) Jäljet orgaanisesta mimesiksestä saavat aikaan aggressiota, sillä ne muistuttavat vanhasta tuntemattoman pelosta, joka yksilön on täytynyt tukahduttaa selvittääkseen (ks. tämän artikkelin luku Valistuksen myytti). (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 149–150). Adorno ja Horkheimer esittävät, että antisemitismin kaltaiset ilmiöt ovat kauhua sisältävää tuhoavaa mimesistä, jossa jo ”toisen pelkkä olemassaolo on provokaatio”. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 149–150.) Tuhoavassa mimesiksessä impulssit, joita subjekti ei tiedosta, mutta jotka kuuluvat hänelle, projisoidaan objektiin – potentiaaliseen uhriin. Kyseessä on virheellinen projektio, jossa yksilö tekee ympäristöstään itsensä kaltaisen sijoittaen oman sisäisen epävaakaan ympäristönsä ulkoiseen. Orgaanisessa mimesiksessä samaistumisen suunta on päinvastainen: subjekti tekee itsestään ympäristönsä kaltaisen. Tällöin yksilön sisäinen suuntautuu ulkoiseen ja vieraasta tulee intiimisti tiedettyä. (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 154.)

Pohjaten Adornon *Negatiivinen dialektiikka* -teokseen Verdeja (2009, 500) rekonstruoi Adornon käsityksen ”hyvästä”, orgaanisuuden säilyttävästä mimesiksestä. Tämä negatiiviseen dialektiikkaan perustuva mimesis on dynamiikkaa ei-identtisen ja identtisen välillä. Dynamiikan kautta subjektin on mahdollista purkaa vahingollista instrumentaalista suhdetta itseensä ja toisiin. Toisin sanoen, parhaimmillaan mimesis on Adornolle järjen muoto, jonka kautta yksilön kokemus maailmasta on monimuotoinen, eikä ainoastaan instrumentaalinen (Verdeja 2009, 500). Samassa hengessä Hartmut Rosa (2018, 584) esittää mimesiksen olevan Adornolle ”avain subjektin ja maailman väliseen suhteeseen, jonka tarkoituksena ei ole kohteen hallitseminen ja subjektin sulkeminen, vaan pikemminkin jälkimmäisen

resonanssiherkkä avautuminen kohteen pelkistämättömälle toisuudelle ja itsenäisyydelle”.¹¹ Tällainen toiseudelle perustuva maailmasuhde merkitsee yksilölle ”vahingoittumattoman elämän” tavoittamista vahingoittuneiden keskellä (Rosa 2018, 584).

Kuten edellä käy ilmi, Adornon ”hyvä” mimesis-käsitys korostaa aistimellista ja reseptiivistä suhdetta maailmaan. Rosaa mukaillen, resonanssiherkässä suhteessa ympäröivään maailman yksilö kokee samanaikaisesti ei-identtisen momentin sekä itsensä että maailman kanssa. Subjekti oivaltaa maailmasuhteessaan objektin ensisijaisuuden,¹² eikä pyri tekemään ulkoisesta maailmastaan sisäisen kaltaista (Adorno 2005 [1969], 246). Näin subjektin suhde maailmaan ei jäsenny kohteen haltuunoton tai instrumentaalisuuden kautta, vaan subjekti tunnistaa maailmasuhteessaan mimesikseen liittyviä samaistumisen ja ei-samaistumisen momenteja. Momentit liittyvät subjektin osaksi ympäristöään samalla tukien hänen itsenäistä toimijuuttaan. Ei-identtiset momentit tekevät samaistumisen näkyväksi subjektille.

Johtopäätökset

Adornon kaksiraiteisesta mimesis-tulkinnasta käy ilmi, että Adorno liittyy mimesiksen erottamattomasti ihmisyyteen. Edellä esitetyt Adornon ja Horkheimerin valistusyhteiskunnan kasvatusta koskevat näkemykset ovat kuitenkin varsin negatiivisia – perinteisestä kasvatukseen on sijoitettu toive paremmasta yhteiskunnasta. Adornon ja Horkheimerin kasvatusta ja yhteiskuntaa koskevat näkökannat on kenties helppo ohittaa ylimitoitettuna kriittisyytenä ja pessimisminä. Jos kuitenkin hyväksymme oletuksen ihmisestä *Homo Mimeticukseen*, voi Adornolla ja Horkheimerilla olla meille tärkeää kerrottavaa: mimesis on samalla sekä mahdollisuus että uhka demokraattisen yhteiskunnan kansalaisuudelle.

Mimesis osoittaa yksilön haavoittuvaisuuden ja avoimuuden suhteessa toiseuteen. Yksilön mimeettistä samaistumista ympäristöön tapahtuu jatkuvasti, eivätkä kaikki sen muodot ole tietoisia tai vapaaehtoisia. Parhaimmillaan mimesis tukee yksilön vastavuoroisuudelle rakentuvaa maailmasuhdetta, jossa yksilö voi kehittyä omaksi itsenäiseksi ainutlaatuisiksi persoonakseen. Vahingollisessa muodossa yksilö voi kadottaa itsensä mimesiksessä kollektiiviin. Tästä on kyse yhteiskunnallisen kylmyyden ilmapiirissä. Adornon ja Horkheimerin mimesis-tulkintojen kautta voidaan tarkastella kylmyyden ilmapiiriin liittyvää antidemokraattista dynamiikkaa (esimerkiksi karismaattisten populistijohtajien viestintään sisältyviä manereja ja kieltä) ja sen mimeettistä oppimista. Vastaanotamme ympäristöstämme alati eritasoisia viestejä, jotka resonoivat meissä tunteen, tietoisuuden, alitajunnan ja käyttäytymisen tasolla. Osa näistä viesteistä asettuu meihin ja jatkaa kiertoaan kauttamme.

Adornon aikaisessa Saksassa oikeistoradikaalien vihollisia olivat erityisesti juutalaiset, vasemmistointellektuellit ja kommunismi (Adorno 2020 [1967]). Oikeistoradikaalien suhtautuminen vastapuolella oleviin ryhmiin motivoitui eri tavoin. Adorno esittää, että siinä missä juutalaiset olivat oikeistoradikaalien sisäisten pelkojen projisoinnin kohde – uhri olisi voinut olla mikä tahansa toinenkin heikommassa asemassa oleva väestönryhmä –, suhtau-

11 Käännös omani, vrt. ”der Schlüssel zu einer Art des In-Beziehungs-Tretens zwischen Subjekt und Welt, die nicht auf Beherrschung des Objekts und Schliessung des Subjekts hin angelegt ist, sonder auf der resonanzsensiblen Öffnung des letzteren für die irreduzible Andersheit und Eigenständigkeit des Objekts”.

12 Adornon filosofiaa läpäisevä teema on länsimaalaista filosofiaa luonnehtivan subjekti–objekti –diktomian purkaminen. Subjektille objekti on Adornon mukaan väistämättömyys, kun taas objekti ei samalla tavalla edellytä subjektia. (Adorno 2005 [1969], 246.)

tuminen intellektuelleihin kumpusi oikeistoradikaalien tiedostamattomasta kaunasta (Adorno & Horkheimer 2002 [1944], 154; Adorno 2020 [1967]). Ensin mainitussa kyse on siitä, että yksilön oma haavoittuvuus ja heikkous ”ratkaistaan” psykologisesti projisoimalla se jonkun toisen ominaisuudeksi. Kun itselle vaikeat asiantilat siirtää pois omasta itsestä, on niiden torjuminen helpompaa. Nykyfilosofi Martha Nussbaum (2004; 2010; 2018) on esittänyt samansuuntaisia tulkintoja psykologisen ja yhteiskunnallisen tason yhteenkietoutumisesta, joka kasvattajien sekä poliittisten päätösten tekijöiden tulisi tiedostaa. Nussbaumin mukaan esimerkiksi inhoreaktiossa tiettyä vähemmistöä kohtaan on usein kyse psykologisista tekijöistä, joita ihmisen eläinkuntaan kuuluminen (eläimellisyys, *animality*) aiheuttaa. Eläinkuntaan kuuluminen tarkoittaa ihmisen kuulumista luonnonlakien alaisuuteen, sitä, että myös inhimillinen elämä on rajallista ja haavoittuvaista. Elämän haavoittuvaisuus tuottaa vaikeita tunteita, jotka projisoidaan toista koskeviksi. Nussbaumin mukaan demokraattisen mielenlaadun kehitystä on tuettava humanistisen sivistyksen keinoin, koska sen avulla on mahdollista kehittää mielikuvitusta ja empatiaa. Virheellisiä toiseuteen kohdistuvia projektioita on mahdollista ehkäistä, kun omaamme kyvyn suhtautua erilaisiin toisiin empaattisesti (Nussbaumin tulkinnat tässä tulevat lähelle Adornon ajattelua). Teoksessaan *Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities* Nussbaum (2010) argumentoi demokratian vaativan humanistista sivistystä juuri demokraattisen mielenlaadun kehittämiseksi.

Jälkimmäisessä, kaunassa intellektuelleja kohtaan on puolestaan kriittistä teoriaa tutkineen Saira Anttonen (1998, 175) mukaan kyse alemman yhteiskuntaluokan hallitukseksi tulemisen aiheuttamasta katkeruudesta. Intellektuellien yhteiskunnalliseen asemaan on historiallisesti kuulunut etuoikeuksia, jotka alemmilta, hallituilta luokilta evättiin. Eräs tällainen on ollut pääsy sivistykseen piiriin. Vastareaktionä sivistyksen ulkopuolelle jäänyt kansanosa omaksui halveksuvan suhtautumisen sivistystä ja järkeen perustuvaa asiantuntijatieta kohtaan. Anttonen esittää anti-intellektualismin olevan mentaliteetti, jolla ”kostettiin” sivistyneistölle hallitukseksi tuleminen. (Anttonen 1998, 175). Halveksiva suhtautuminen järkeen ja asiantuntijatietaon on kuitenkin epäedullinen hallitulle luokalle itselleen, sillä yhteiskunnan valtasuhteiden muuttaminen kietoutuu monin tavoin ymmärryksen kehittämiseen. Siten siitä kieltäytyminen vahvistaa vallitsevia valtasuhteita (Anttonen 1998, 175). Adornon mukaan intellektuellien asema yhteiskunnassa mahdollisti ajattelun ja toiminnan vapauden, johon oikeistoradikaalit eivät pysty samaistumaan. Oikeistoradikaalin näkökannassa intellektuellit ovat ”kurinpalautuksen tarpeessa olevia vetelyksiä” (Adorno 2020 [1967]). Oikeistoradikalismien ideologia sen sijaan tarjoaa tälle aiemmin hallitulle luokalle väylän samaistua kollektiiviseen identiteettiin ja sitä kautta itsensä suurentamiseen. Oikeistoradikalismi vastaa yksilön psykologisen turvallisuuden tarpeeseen, joka korostuu erityisesti yhteiskunnan murtumakohdissa, joissa perinteiset yhteisöt menettävät merkitystään. Kuilua intellektuellien ja oikeistoradikaalien välille lisännee edelleen intellektuellin esittämä kritiikki oikeistoradikalismia kohtaan. Kritiikin vastaanottajan näkökulmasta kritiikki ei ole vain kritiikkiä hänen kannattamaansa aatetta kohtaan, vaan kritiikki koetaan usein kritiikkinä omaa identiteettiä kohtaan (ks. Holma & Burbules 2018). Toisin kuin oikeistoradikaaleilla, intellektuelleilla ei ole vastaavaa tarvetta vahvalle kollektiiviselle identiteetille (Adorno 2020 [1967]; Aunesluoma 2020).

Kommunismi taas toimii oikeistoradikaaleille ”hyvänä” vihollisena jo puhtaasti instrumentaalista syistä. Kommunismi on teoreettisesti koherentti kokonaisuus, joka realisoitui myös konkreettisesti (siinä missä Adornon mukaan oikeistoradikalismi on teoreettisesti alikehittynyt ideologia). Koska kommunismilla on sekä ideologinen että materiaallinen ilmentymänsä, se tarjoaa runsaasti materiaalia propagandan polttoaineeksi. (Aunesluoma 2020). Teoreettisesti kehittyneemmän ideologian kritisointi ei tarkoita tässä teoreettisten heik-

kouksien arvioimista (intellektuaalista kritiikkiä), vaan kohteen purkamista ja valjastamista propagandan osaksi soveltuvilta osin. Kritiikki räätälöidään vastaanottajan, äärioikeiston kannattajan, tunteita puhuttelevaksi. Koska demagogit ja äärioikeiston kaltaiset tuhoavat ideologiat ovat edistyneitä propagandatekniikassaan, olisi tärkeää, että myös tahot, jotka irtisanoutuvat näistä arvoista tuntevat propagandan dynamiikan ja mekanismit. (Adorno 2020 [1967]; Holma & Burbules 2018.) Viittaa erityisesti demokratian arvoihin sitoutuviin päättäjiin ja kasvattajiin (ks. Holma & Burbules 2018). Äärioikeistopropagandan keinoja aatteensa edistämiseen ovat muun muassa vihjailu, vihollisen rakentaminen itseä heikomasta osapuolesta, sekä totuuden käyttäminen epätotuuden nimissä (Adorno 2020 [1967]). Sen toimintadynamiikkaan kuuluu konfliktien tavoittelu tarkoitushakuisten vastakkainasettelujen kautta. Kun äärioikeisto rakentaa vihollista valitsemastaan vähemmistöstä, vähemmistön olemassaolo nostetaan äärioikeistolaisen propagandan osaksi.

Jos ihmisen mimeettinen olemuspuoli otetaan aidosti kasvatuksen ja yhteiskunnallisen ilmapiirin rakentamisen ja oppimisen lähtökohdaksi, emme voi olettaa, että suunnanmuutos parempaan yhteiskuntatilaan tapahtuisi pelkästään rationaalsiin ja deliberatiivisiin keinoin. Pohtiessamme mitä demokraattisen mielenmaalaadun vahvistaminen voi tarkoittaa Adornon filosofian ja mimesiksen näkökulmasta, olennaista on ainakin edellä käsitelty tunteiden roolin tiedostaminen, sekä moninaisten keskinäisriippuvuuksien ja oppimisprosessien oivaltaminen. Jokainen meistä on (tahtomattaan) mimesikselle avoin, mutta juuri tähän kytkeytyy kykymme huomioida toisia ja kehittää yhteiskuntaa oikeudenmukaisempaan suuntaan. Ihmisen mimeettisen olemuksen tunnistamisesta seuraa myös luovuttamaton eettinen ulottuvuus: on otettava huomioon se vastuu, joka syntyy jo pelkästään siitä, että eksistoimme tois(t)en elämäpiirissä.

Kirjallisuus

- Adorno, Theodor W. 1995. Kasvatus Auschwitzin jälkeen. Teoksessa Koivisto, J. Mäki, M. Uusitupa, T. (toim.), *Mitä on valistus?* Tampere: Vastapaino, 227–247.
- Adorno, Theodor W. 2000. *Problems of moral philosophy*. (kään. Livingstone, Rodney) Cambridge: Polity Press. Alunperin ilmestynyt 1963. *Probleme der Moralphilosophie*. Frankfurt Main: Suhrkamp Verlag.
- Adorno, Theodor W. 2004. *Negative Dialectics* (kään. Ashton, E.B.) London: Routledge. Alunperin ilmestynyt 1966. *Negative Dialektik* Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Adorno, Theodor W. 2005. *Critical Models: Interventions and Catchwords* (kään. Pickford, Henry W.) New York: Columbia University Press. Alunperin ilmestynyt 1963. *Eingriffe: Neun kritische Modelle* Frankfurt am Main Suhrkamp Verlag, ja 1969. *Stichworte: Kritische Modelle 2* Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Adorno Theodor W. 2020. *Näkökulmia uuteen oikeistoradikalismiin* (kään. Havu, Sauli) Tampere: Vastapaino. Alunperin ilmestynyt 2020. *Aspekte des neuen Rechtsradikalismus*. Berlin: Suhrkamp Verlag; Alkuperäinen äänitallenne 1967. *Aspekte des neuen Rechts-radikalismus*. Österreichische Mediathek. Äänitallenne, < <https://www.mediathek.at/atom/014EEA8D-336-0005D-00000D5C-014E5066> > (Kuunneltu 7.3.2021).
- Adorno, Theodor W. & Hellmut, Becker 1970. “Erziehung zur Mündigkeit.” Teoksessa *Erziehung zur Mündigkeit: Vorträge und Gespräche mit Hellmut Becker 1959-1969*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 140–155.

- Adorno, Theodor W. & Hellmut, Becker 1983. "Education for Autonomy." <https://doi.org/10.3817/0683056103>
- Telos* 20: 103–110. Alunperin ilmestynyt 1970. Erziehung zur Mündigkeit. Teoksessa *Erziehung zur Mündigkeit: Vorträge und Gespräche mit Hellmut Becker 1959–1969*, 140–155. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Adorno Theodor W. & Horkheimer, Max 2002 [1944]. *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragment* (toim. Noerr, Gunzelin S.; kään. Jephcott, Edmund) Stanford, California: Stanford University Press. Alunperin ilmestynyt 1944. *Gesammelte Schriften: Dialektik der Aufklärung und Schriften 1940–1950*. Frankfurt am Main: S. Fishcher Verlag GmbH.
- Adorno, Theodor W. & Horkheimer, Max 2008 [1944]. *Valistuksen Dialektiikka: Filosofia sirpaleita*. (kään. Pietilä, Veikko). Vastapaino: Tampere. Alunperin ilmestynyt 1944. *Gesammelte Schriften: Dialektik der Aufklärung und Schriften 1940–1950*. Frankfurt am Main: S. Fishcher Verlag GmbH.
- Anttonen, Saila 1998. *Valta, moraali ja yhteiskunnallis-historiallinen oppiminen: sivistys-historiallinen tie kansallissosialistisesta totuuden poliittisesta demokratisoiviin uudelleenkoulutusohjelmiin*. Väitöskirja. Oulu: Oulun yliopisto.
- Ata, Atakan 2019. Fostering Students' Civic Skills: Education for Sustainable Democracy. *Georgia Educational Researcher* 16 (1), 72–91. <https://doi.org/10.20429/ger.2019.160107>
- Auerbach, Erich 1946. *Mimesis*. Bern: A. Francke AG Verlag.
- Aunesluoma, Juhana 2020. "Miksi oikeistoradikalismi menestyy? Adorno ja Fukuyama tarjoavat selityksiä". Yle Areena Radiokuunnelma [www-lähde]. < <https://areena.yle.fi/audio/1-50438161> > (Kuunneltu 21.11.2020).
- Berg, Andrew & Ostry, Jonathan D. 2011. Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin. *Staff Discussion Notes 2011*, 008, A001 [www-lähde]. > <https://doi.org/10.5089/9781463926564.006.A001> > (Luettu 23.11.2020).
- Bohman, James & Rehg, William 1999. (toim.) *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. Cambridge: MIT Press.
- Chajut, Eran & Algom, Daniel 2003. Selective attention improves under stress: Implications for theories of social cognition. *Journal of Personality and Social Psychology* 85, 231–248. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.2.231>
- Cohen, Jonathan. D. 2005. "The Vulcanization of the Human Brain: A Neural Perspective on Interactions between Cognition and Emotion." *Journal of Economic Perspectives* 19 (4), 3–24.
- Cook, Deborah 2001. Adorno on Mass Societies. *Journal of Social Philosophy* 32 (1), 35–52. <https://doi.org/10.1111/0047-2786.00077>
- Costa, Dora; Yetter, Noelle & DeSomer, Heather 2018. Intergenerational transmission of paternal trauma among US Civil War ex-POWs. *Proceedings of the National Academy of Sciences Oct 2018*, 115 (44): 11215–11220. <https://doi.org/10.1073/pnas.1803630115>
- Dabla-Norris, Era; Kochhar, Kalpana; Suphaphiphat, Nujin; Ricka, Frantisek & Tsounta, Evridiki 2015. Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective. *Staff Discussion Notes*. 15. 1. 10.5089/9781513555188.006.
- Damasio, Antonio R. 1994. *Descartes' Error: Emotion, Reason, and the Human Brain*. New York (N.Y.): Grosset/Putnam Book.
- Debiec, Jacek & Sullivan, Regina M. 2014. Mother-to-infant transmission of a specific fear. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111 (33), 12222–12227. <https://doi.org/10.5089/9781513555188.006>

- Easterbrook, James A. 1959. The effect of emotion on cue utilization and the organization of behavior. *Psychological Review* 74, 16–28.
- Ehrenreich, Barbara 1989. *Fear of falling: the inner life of the middle class*. New York: Pantheon Books.
- Freedom House 2017. *Nations in Transit 2017: The False Promise of Populism* [www-lähde]. < <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/false-promise-populism> > (Luettu 23.11.2020).
- Freedom House 2020. *Freedom in the World A Leaderless Struggle for Democracy* [www-lähde]. < https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/FIW_2020_REPORT_BOOKLET_Final.pdf > (Luettu 23.11.2020).
- Freyenhagen, Fabian 2013. Adorno's Practical Philosophy: Living Less Wrongly. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139567763>
- Girard, René 2004. *Väkivalta ja pyhä*. (kään. Sinivaara, Olli). Helsinki: Tutkijaliitto. Alunperin ilmestynyt 1972. *La violence et le sacré* Paris: Éditions Bernard Grasset.
- Gur-Ze'Ev, Ilan 2010. Adorno and Horkheimer: Diasporic Philosophy, Negative Theology, and Counter-Education. *Policy Futures in Education*, 8 (3–4), 298–314. <https://doi.org/10.2304/pfie.2010.8.3.298>
- Harriger, Katy 2014. Deliberative Dialogue and the Development of Democratic Dispositions. *New Directions for Higher Education* 166, 54–61. <https://doi.org/10.1002/he.20095>
- Holma, Katariina & Burbules, Nicholas 2018. Imperfect Rationality, Emotion, and Critical Thinking. Julkaisematon käsikirjoitus.
- Huhtala, Hanna-Maija 2018. Morality, culture and the educational stigmata of capitalism. *SATS Northern European Journal of Philosophy (SATS)* 19 (2), 111–138. <https://doi.org/10.1515/sats-2017-0001>
- Jameson, Tina. L.; Hinson, John. M. & Whitney, Paul 2004. Components of working memory and somatic markers in decision making. *Psychonomic Bulletin and Review* 11, 515–520. <https://doi.org/10.3758/BF03196604>
- Jaumote, Florence; Lall, Subir & Papageorgiou, Chris 2008. Rising Inequality: Technology, or Trade and Financial Globalization? *IMF Econ Rev* 61, 271–309. <https://doi.org/10.1057/imfer.2013.7>
- Kahneman, Daniel 1994. New Challenges to the Rationality Assumption. *Journal of Institutional and Theoretical Economics* 150 (1): 18–36. <https://doi.org/10.1257/000282803322655392>
- Kahneman, Daniel 2003. Maps of Bounded Rationality: Psychology for Behavioral Economics. *The American Economic Review* 93 (5), 1449–1475.
- Katz, Lawrence & Goldin, Claudia 2009. The Race between Education and Technology: The Evolution of U.S. Educational Wage Differentials, 1890 to 2005. Revised version of NBER Working Paper No. 12984 (March 2007) [www-lähde]. < <http://www.piketty.pse.ens.fr/files/GoldinKatz2009.pdf> > (Luettu 21.11.2020).
- Kotkavirta, Jussi 1999. Huonon omatunnon huono-omatunto. Teoksessa Moision, Olli-Pekka (toim.), *Kritiikin lupaus*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopistopaino, 157–166.
- Lawtoo, Nidesh 2011. Bataille and the Birth of the Subject : Out of the Laughter of the Socius, *Angelaki*, 16 (2), 73–88. <https://doi.org/10.1080/0969725X.2011.591587>
- Lawtoo, Nidesh 2013. *The Phantom of the Ego: Modernism and the Mimetic Unconscious*. East Lansing: Michigan State University Press.
- Lawtoo, Nidesh 2019. The Powers of Mimesis: Simulation, Encounters, Comic Fascism. *Theory & Event* 22, 722–746.

- Lawtoo, Nidesh 2020. *(Neo)fascismo: contagio, comunità, mito*. Milano: Mimesis Edizioni.
- Lawtoo, Nidesh 2021. Black Mirrors: Reflecting (on) Hypermimesis. *Philosophy Today*, 65 (3), 523–547. <https://doi.org/10.5840/philtoday2021517406>
- Mattila, Maija (toim.) 2020. *Eriarvoisuuden tila Suomessa* Kalevi Sorsa Säätiö [www-lähde]. < https://sorsafoundation.fi/wp-content/uploads/2020/09/Eriarvoisuus2020_web3.pdf > (Luettu 21.11.2020).
- Mikkonen Jukka & Salminen Antti (toim.) 2017. *Mimesis: filosofia, taide, yhteiskunta*. Jyväskylä: SoPhi.
- Mogg, Karin, Mathews, Andrew, Bird, Carol, & Macgregor-Morris, Rosane 1990. Effects of stress and anxiety on the processing of threat stimuli. *Journal of Personality and Social Psychology* 59, 1230–1237. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.6.1230>
- Nussbaum, Martha 2004. *Hiding From Humanity: Disgust, Shame, and the Law*. Princeton: Princeton University Press.
- Nussbaum, Martha 2010. *Not For Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton: Princeton University Press.
- Nussbaum, Martha 2018. *The Monarchy of Fear: A Philosopher Looks at Our Political Crisis*. New York: Simon & Schuster.
- Ostry, Jonathan, Berg Andrew & Tsangarides, Charalambos 2014. *Redistribution Inequality and Growth*. IMF SDN/14/02. <https://doi.org/10.5089/9781484352076.006>
- Owen, Diana 2020. Political Knowledge and the Development of Civic Dispositions and Skills. *APSA Preprints*. <https://doi.org/10.33774/apsa-2020-lqdkw>
- Prinz, Jesse 2009. The Moral Emotions. Teoksessa Goldie, Peter (toim.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Emotion* Oxford: Oxford University Press, 519–538. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199235018.003.0024>
- Rosa, Hartmut 2018. *Resonanz: Eine Soziologie der Weltbeziehung*. Berlin: Suhrkamp.
- Scheffler, Israel 1991. *In Praise of the Cognitive Emotions and Other Essays in the Philosophy of Education*. New York: Routledge.
- Stojanov, Krassimir. 2012. Theodor W. Adorno – Education as social critique. Teoksessa Siljander, Pauli, Kivelä, Ari & Sutinen, Ari (toim.), *Theories of Bildung and growth: Connections and controversies between continental educational thinking and American pragmatism*. Rotterdam: Sense Publishers, 125–134. https://doi.org/10.1007/978-94-6209-031-6_8
- Thórisdóttir, Hulda, and John T. Jost 2011. Motivated closed-mindedness mediates the effect of threat on political conservatism. *Political Psychology*, 32 (5), 785–811. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2011.00840.x>
- Vaahtera, Touko 2020. Empatian kulttuurinen politiikka. *Aikuiskasvatus*, 40 (3), 187–190. <https://doi.org/10.33336/aik.98365>
- V-Dem 2020. *Autocratization Surges—Resistance Grows Democracy Report 2020* [www-lähde]. < https://www.v-dem.net/media/filer_public/de/39/de39af54-0bc5-4421-89ae-fb20dcc53dba/democracy_report.pdf > (Luettu 21.11.2020).
- V-Dem 2019. *Democracy Facing Global Challenges V-DEM ANNUAL DEMOCRACY REPORT 2019* [www-lähde]. < https://www.v-dem.net/media/filer_public/99/de/99dedd73-f8bc-484c-8b91-44ba601b6e6b/v-dem_democracy_report_2019.pdf > (Luettu 23.11.2020).
- V-Dem 2018. *Why Populism? How Parties Shape the Electoral Fortune of Populists 2018* [www-lähde]. < https://www.v-dem.net/media/filer_public/d8/eb/d8ebc26f-733e-4fa9-b48a-e50a4833c9a7/v-dem_working_paper_2018_76.pdf > (Luettu 23.11.2020).

- Verdeja, Ernesto 2009. Adorno's Mimesis and its Limitations for Critical Social Thought. *European Journal of Political Theory* (8), 493–511. <https://doi.org/10.1177/1474885109337995>
- Värri, Veli-Matti 2004. *Hyvä kasvatus — kasvatus hyvään: Dialogisen kasvatuksen filosofinen tarkastelu erityisesti vanhemmuuden näkökulmasta*. Tampere: Tampere University Press.
- Wulf, Christoph 2002. *Anthropology of Education in History and Theory of Anthropology / Geschichte und Theorie der Ethnologie*. Köpping Klaus-Peter ed. Münster: LIT.
- Wulf, Christoph 2006. Praxis. Teoksessa Stausberg, Michael, Snoek, Joannes Augustinus Maria, Kreinath, Jens. (toim.); *Theorizing Rituals: Issues, Topics, Approaches, Concepts*. Leiden: Brill, 395–411. https://doi.org/10.1163/9789047410775_019
- Wulf, Christoph 2008. Mimetic Learning. *Designs for Learning*, 1 (1) 56–67. <https://doi.org/10.16993/dfl.8>

Tätä tutkimusta tuki taloudellisesti Oulun yliopiston Eudaimonia-instituutti ja teksti on osa projektia *Citizenship in Change: Constructing a New Theoretical Framework for Education*.

FT Hanna-Maija Huhtala toimii tutkijatohtorina Oulun yliopistossa.